

PENTRU O ISTORIE URBANĂ A AROMÂNILOR DIN BALCANII DE VEST OTOMANI

STUDIU DE CAZ: MOSCOPOLE, A FI SAU A NU FI ORAȘ

Vladimir CREȚULESCU¹

Cuvinte-cheie: aromâni; Moscopole; urbanitate; privilegii; demografie; meșteșuguri; comerț.

Keywords: Aromanians; Moscopolis; urbanity; privileges; demography; manufacture; commerce.

Rezumat: Problema naturii rurale sau urbane a așezărilor balcanice premoderne este ridicată pentru prima dată de călătorii occidentali care traversează Balcanii și Principatele Române în secolele XVII și XVIII. În prezentul studiu de caz privind urbanitatea din Moscopole, îl urmărim pe profesorul Simion Câlția în aplicarea mai multor criterii obiective, concepute pentru a ajuta la discernerea caracteristicilor esențiale ale unui oraș european premodern. În esență, criteriile mobilizate pentru a evalua caracterul urban al Moscopolei sunt: acordarea de privilegii legale (1), prezența în așezare a unor instituții locale importante (2), preeminența activităților economice din sectorul secundar și terțiar (3) și existența unui număr suficient de locuitori pentru ca localitatea să poată fi considerată oraș (4). În consecință, urmărim dezvoltarea economică, funcțional-instituțională și demografică a Moscopolei de-a lungul secolului al XVIII-lea, ținând cont de privilegiile speciale acordate de Sultan aromânilor din vestul Balcanilor, precum și de manifestarea unor circumstanțe geopolitice și comerciale extrem de favorabile. Încercăm să stabilim dacă, la apogeul său, Moscopole devenise un adevărat oraș, sau nu, înainte de a decădea abrupt sub influența unor împrejurări extrem de nefavorabile, cum ar fi: invazia și prădarea de către trupele otomane (în 1769 și, din nou, în 1788), migrația în masă a refugiaților din Moscopole în Europa Centrală și pierderea principalului partener comercial – Veneția.

Abstract: The issue of the rural or urban nature of premodern Balkan settlements is first raised by Western travelers crossing the Balkans and the Romanian Principalities in the 17th and 18th centuries. In the present case study on the urbanity of Moscopolis, I follow Professor Simion Câlția in putting forward several objective criteria, designed to help in discerning the essential features of a premodern European town. More to the point, the criteria mobilised to gauge the urban character of Moscopolis are: the granting of legal privileges (1), the presence of important local institutions in the settlement (2), the preeminence of secondary and tertiary-sector economic activities (3), and the existence of a

1. Universitatea din București, Facultatea de Istorie; e-mail: vladimir_cretulescu@yahoo.com.

sufficient number of inhabitants for the settlement to qualify as a town/ city (4). I therefore trace the economic, functional-institutional and demographic development of Moscopolis throughout the 18th century, taking into account the special privileges granted by the Sultan to Western-Balkan Aromanians, as well as the manifestation of some extremely auspicious geopolitical and commercial circumstances. I attempt to discern whether, having reached its heyday, Moscopolis had become a true city or not, before declining abruptly, under the sway of some extremely unfavourable circumstances, such as: invasion and pillaging by Ottoman troops (in 1769 and again in 1788), mass migration of refugees from Moscopolis to Central Europe, and the loss of its principal commercial partner – Venice.

Aromânii balcanici și statutul lor socio-economic în zorii modernității

Către mijlocul veacului al XIX-lea, aromânii – cunoscuți în Balcani și ca vlahi, cuțovlahi sau țințari (Trifon, 2005, p. 10) – sunt o populație de păstori, negustori și cărăvănari împrăștiată pe aproape toată întinderea Balcanilor, în marea parte a orașelor, precum și în sate de munte izolate. Ei vorbesc o limbă romanică – probabil un dialect al limbii proto-române (Caragiu Marioțeanu, 1985, pp. 75-102; Saramandu, 2008, pp. 167-178) – și se presupune că ar fi descendenții legionarilor și coloniștilor romani așezați în regiune – sau, potrivit unei teorii rivale, ei ar fi greci romanizați (Colocotronis, 1919, p. 457).

Potrivit unei tradiții orale, în secolul al XVI-lea Sultanul confirmase comunităților de păstori aromâni locuind în Epir, Etolia, Acarnania, Tesalia și Macedonia un anumit grad de autonomie și anumite privilegii (Cazacu, 2012, p. 111); aromânii epiroți, în special, beneficiau de o largă autonomie, în schimbul unei redevențe anuale plătite către visteria Sultanei Validé – mama Sultanului (Pouqueville, 1826, II, pp. 336-337). Toate aceste comunități aromânești erau, de altfel, în mare parte autonome încă din epoca bizantină: în secolul al XIV-lea, Ioan al VI-lea Cantacuzino ne spune că vlahii din Tesalia (pe care îi confundă cu albanezii) erau „oameni rustici, dedați îngrijirii turmelor, [și] care se guvernează după propriile legi” (Pouqueville, 1826, II, p. 335).

Grație mării lor mobilități – care decurge în chip firesc din modul lor de viață transhumant – aromânii manifestau deja, încă de la finele Evului Mediu, afinități și aptitudini pentru transportul comercial (Iorga, 1919, p. 38). În zorii epocii moderne, această propensiune se accentuează. Fiind puternic elenizați încă din veacul al XVIII-lea, dacă nu de mai timpuriu (Peyfuss, 2012, p. 177), aromânii li se alătură negustorilor greci în exploatarea nișelor socioprofesionale pe care nicio altă populație balcanică nu le reclamă: între turcii otomani (care monopolizează armata și controlul terenului agricol) și țărănimia celorlalte popoare creștine (care este în totalitate aservită cuceritorilor), aromânii devin stăpânii firești ai rutelor de transport (Papacostea, 1932, p. 9). În calitate de cărăvănari ai Balcanilor, colaborarea lor cu companiile comerciale grecești se intensifică. Mai ales în Albania de Sud și în Epir, unde prezența negustorimii grecești este slabă, aromânii au ocazia de a lua, ei singuri, frâiele comerțului regional.

Pe măsură ce rețeaua lor de transport și de comunicare comercială își consolidează poziția, aromânii se stabilesc de-a lungul drumurilor comerciale importante – așezările care se dezvoltă aici vor deveni nuclee prospere de viață burgheză. Veritabile insule de libertate în inima regimului otoman, aceste orașele atrag cei mai înzestrați negustori și meșteșugari din regiunile lor. În esență, așa se dezvoltă centre ale vieții și culturii aromâne precum Kalarites (Calar’li în dialect aromân), Siracu, Gramostea, Metsovon (Aminciu în dialect aromân), Kleisoura (Vlaho-Clisura în dialect aromân), Moscopole etc.

Către finele secolului al XVI-lea, forța economică a orașelor aromâne crește. Contextul politic internațional contribuie în mod decisiv la această înflorire: după bătălia navală de la Lepanto² (1571), comerțul venețian în Marea Adriatică intră într-un pronunțat declin. Pierzând controlul mai multor porturi de pe Coasta Dalmată (Antivari și Dulcigno sunt pierdute, iar Durazzo este pierdut încă din 1501), Serenisima Republică este constrânsă să-și reorienteze interesele economice către Sud (Iorga, 1919, p. 45). În fapt, Veneția își găsește în Epir punctele de ancorare care îi permit să se racordeze din nou la căile comerciale balcanice: orașele aromâne din regiune devin, din acest moment, plăci turnante ale comerțului venețian (Papahagi, 1935) dar și francez (Pouqueville, 1826, II, p. 351³). După 1700, câteva dintre aceste orașe inițiază demersuri comerciale independente, dezvoltându-și propriile sfere de influență economică (Ibidem, p. 352⁴). Este cazul orașului Metsovon, precum și al Moscopolei.

Dar oare sunt aceste așezări aromâne cu adevărat orașe? În fond dacă privim, bunăoară, spre Țările Române⁵, constatăm că observatorii occidentali – trecând sau poposind în regiune – pun adesea la îndoială statutul urban al localităților traversate; aceste așezări, lipsite fiind de ziduri de incintă și de multe alte trăsături asociate urbanității occidentale, le apar călătorilor din Vest mai curând ca niște sate mari (Călția, 2011, pp.

2. Bătălia navală de la Lepanto (7 octombrie 1571) a fost o victorie repurtată de forțele creștine aliate (cuprinzând galere spaniole, papale, ale Sfântului Imperiu Romano-German, malteze, venețiene și aparținând altor orașe și seniorii italiene) împotriva flotei otomane. Cu toate acestea, din punctul de vedere al Veneției, efectele politice ale victoriei creștine au fost slabe: la doar șase luni după Lepanto, otomanii își reconstruiseră flota de război, reafirmându-și dominația în Mediterana orientală; prin urmare, controlul Veneției asupra traficului comercial din Mediterana răsăriteană este, după Lepanto, tot mai precar.

3. „C’était par le canal de ces hommes que la France achetait le poil de chèvre et les toisons des troupeaux des Valaques; et dès le siècle de Louis XIV, elle avait un entrepôt de ces produits à Mezzovo”.

4. „[...] Marchant la sonde et la boussole à la main, après des essais nouveaux, les uns fondèrent des maisons de commerce à Naples, à Livourne, à Gênes, en Sardaigne, à Cadix, en Sicile et à Malte. D’autres s’établirent à Venise, à Trieste, à Ancône et à Raguse. Un petit nombre que la prospérité avait éblouis, ouvrit des relations avec Vienne, Constantinople et Moscou [...]”.

5. Țările Române extracarpătice făceau, în veacul XVIII, parte din lumea culturală a Balcanilor otomani; ca atare, condițiile și tipurile de locuire de aici erau, *grosso-modo*, comparabile cu cele din Epir, Tesalia sau Sudul Albaniei – regiuni în care găsim numeroase localități aromânești.

34, 36-61). În acest context, ne putem, pe bună dreptate, întreba: în funcție de ce *criterii obiective* s-ar putea determina statutul rural sau urban al unei comunități din Balcani, în epoca premodernă?

Criterii pentru determinarea statutului urban sau rural al unei așezări

Înainte de a ne pune problema stabilirii statutului urban sau rural al unei așezări balcanice premoderne, trebuie precizat că definirea exactă a orașului european premodern, pe baza unei sume de trăsături coerente și stabile în timp, este o problemă complexă, încă nerezolvată în chip definitiv de istoriografia occidentală (Chartier, Neveux, Le Roy Ladurie *et alii*, 1981, p. 16). Problema este complicată și mai mult de puținătatea, sărăcia și lipsa de credibilitate a izvoarelor istorice disponibile. În plus, unii istorici urbani contestă însăși relevanța fixării unei distincții între spațiul urban și cel rural – cel puțin în ceea ce privește Europa premodernă (Borsay, 1990, p. 2).

În ceea ce ne privește, nu aderăm la o poziție atât de extremă. Îl urmărim pe profesorul Simion Câlția, considerând că există, totuși, câțiva parametri care, considerați împreună, pot ajuta la evaluarea – sau măcar, la aproximarea – caracterului urban sau rural al unei așezări balcanice premoderne (Câlția, 2011, pp. 17-20).

Primul, și poate cel mai evident criteriu este cel *demografic*. Poate părea banal să spunem că, îndeobște, un oraș are o populație sensibil mai mare decât cea a unui sat. Cu toate acestea, în premodernitate întâlnim cazuri de orașe mici, ale căror dimensiune și populație sunt mult inferioare unui sat mediu din zilele noastre (Ibidem, pp. 89-90, 106). Prin urmare, criteriul demografic, luat în considerare izolat, este insuficient pentru operarea unei distincții pertinente sat/ oraș. Și apoi, din moment ce nu dispunem de recensăminte sistematice pentru Balcanii veacului al XVIII-lea, orice notații demografice care ne parvin nu pot fi decât aproximații subiective, foarte discutabile.

Un alt criteriu ce s-ar putea dovedi util este cel *juridic*: în Occident, multe orașe beneficiau de un statut juridic special, și/ sau de un anumit grad de autonomie judiciară. Deși în cazul burgurilor aromânești din Balcanii de Vest lucrurile nu stau chiar așa, totuși – după cum am văzut – privilegiile acordate de Sultan comunităților aromâne au jucat un rol important în dezvoltarea unor centre armânești precum Metsovon sau Moscopole.

Criteriul *funcțional* este și el un indicator semnificativ al urbanității: dacă o localitate anume este sediu de mitropolie, sau găzduiește alte instituții importante (servind, de exemplu, ca reședință a pașalei locale), atunci este foarte probabil să avem de a face cu o așezare urbană.

În sfârșit, poate cel mai important parametru ce ne poate ajuta să decelăm caracterul urban al unei așezări balcanice este criteriul *economic*. Dacă în sate predomină activitățile economice din ceea ce economiștii numesc *sectorul primar* (adică agricultură, pescuit, vânătoare și industrii extractive), în orașe, în schimb, dominante sunt activitățile economice aparținând *sectoarelor secundar* (meșteșuguri, manufacturi, industrii prelucrătoare) și *terțiar* (servicii, comerț).

În cele ce urmează vom discuta despre înfățișarea Moscopolei către mijlocul secolului al XVIII-lea (adică în momentul său de apogeu), acordând o atenție specială

criteriilor sus-amintite. Astfel, vom fi în măsură să determinăm dacă Moscopolea constituie, sau nu, un exemplu de urbanitate aromânească premodernă.

Moscopole la apogeu: înfățișarea unui (posibil) oraș balcanic

Spre deosebire de republicile italiene sau de burgurile germane, așezările aromâne nu aveau flote, ziduri sau armate proprii (lucruri, de altfel, imposibile în Balcanii otomani); acestea fiind zise, ele beneficiau totuși de o autonomie juridică și administrativă cvasi-totală (Papacostea, 1932, p. 10), ceea ce a constituit un cadru propice pentru fulminanta lor dezvoltare economică din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. În special cetățenii Moscopolei se bucurau de privilegii, libertăți și imunități excepționale. Potrivit unui document de secol XIX aparținând diasporei moscopolene din Budapesta, Moscopole era înzestrată cu „[...] privilegii și imunități excepționale, fără pereche, cu care a fost învestită de împărații turcilor [...]”. (Papahagi, 1909, p. 20⁶). Nu este, așadar, de mirare că după 1700 Moscopolea devine un mare centru comercial și manufacturier. Găsim aici o înfloritoare industrie metalurgică axată pe producția de arme și de argintărie, precum și manufacturi de pânză și covoare, ale căror produse intră în concurență cu bunurile occidentale pe piața regională. Aceste industrii locale sunt sprijinite de o rețea de distribuție eficace: caravane bine organizate traversează vasta urzeală de drumuri comerciale ce leagă Moscopolea de porturile Adriaticii, precum și de Macedonia și Grecia. În plus, Moscopole reușește să asimileze activitatea economică a centrelor învecinate, ceea ce îi permite să-și extindă rețeaua comercială până la marile piețe din Europa Centrală și Răsăriteană. Veneția, Trieste și Leipzig se numără printre destinațiile preferate ale negustorilor moscopoleni (Papacostea, 1932, p. 11).

Se vedește, așadar, că în veacul al XVIII-lea, Moscopole satisfacea cel puțin două dintre criteriile urbanității: faptul de a beneficia de privilegii speciale din partea Sultanului (*criteriul juridic*) îngăduie așezării să dezvolte mai multe ramuri manufacturiere și o rețea comercială amplă; proeminența acestor activități economice, care aparțin sectoarelor secundar și terțiar, satisface *criteriul economic* al urbanității.

Moscopolea cunoaște însă și o mare dezvoltare demografică, pe măsura succesului întreprinderilor sale lucrative. Medicul și diplomatul francez François Pouqueville, care zăbovește în Balcani la răscrucea veacurilor al XVIII-lea și al XIX-lea, ne spune despre Moscopole că: „Se puteau număra aici, către mijlocul secolului trecut (*adică în sec. al XVIII-lea – n.a.*), aproape patruzeci de mii de suflete; iar în 1788 populația sa, augmentată cu o treime, promitea destine superbe creștinilor din această parte [...] a Greciei.” (Pouqueville, 1826, III, p. 45⁷). Augmentarea cu o treime, despre care vorbește Pouqueville, ar fi dus populația Moscopolei undeva peste cifra de 50.000 de locuitori. Pentru a oferi un cadru

6. În latină, în original: „[...] singularibus privilegiis, libertatibus ac immunitatibus ab imperatoribus Turcarum absque exemplo ornata [...]”.

7. „On y comptait, vers le milieu du siècle dernier, près de quarante mille âmes; et en 1788, sa population, augmentée d'un tiers, promettait de superbes destinées aux chrétiens de cette partie [...] de la Grèce.”

de referință, să notăm că în jurul anului 1700, orașele Leiden și Rotterdam adăposteau, și ele, ceva mai mult de 50.000 de oameni (Bairoch, Batou, Chèvre, 1988, pp. 53-54). În aceeași perioadă, Dublin-ul avea 60.000 de locuitori (Ibidem, p. 39), iar Parisul – cel mai mare oraș al Europei la momentul respectiv – avea o populație de aproximativ 500.000 de suflete (Ibidem, p. 28). În acest context, putem spune că Moscopole satisface cu asupra de măsură *criteriul demografic* al urbanității.

Așa cum se întâmplă frecvent în astfel de situații, afluența economică a Moscopolei atrage după sine o epocă de mare înflorire culturală. Orașul este împodobit cu numeroase clădiri monumentale: sunt ridicate zeci de biserici (Papacostea, 1932, p. 11), școli și o bibliotecă (Papahagi, 1940, p. 4). În 1932, Victor Papacostea consemnează că puteau încă fi identificate, la Moscopole, ruinele a douăzeci de biserici. Cu ocazia propriei noastre călătorii la Moscopole – în vara anului 2013 –, am putut identifica șapte biserici aflate în diverse stadii de ruinare, dintre care patru erau încă relativ bine conservate.

Un semn sigur al prestigiului crescând al Moscopolei este fixarea aici a unei mitropolii: potrivit lui Pouqueville, „arhiepiscopul (*sau mitropolitul, în terminologia creștin ortodoxă – n.a.*) de Berat ia titlurile de Belgrad și Canina”, și „Reședința sa este la Moscopolis sau Voschopolis [...]”. (Pouqueville, 1826, I, p. 377). Odată cu transformarea Moscopolei în reședință mitropolitană, burgul aromân ni se revelează ca fiind, într-adevăr, un oraș, și încă unul important – cel puțin din perspectiva *criteriului funcțional* al urbanității.

Pentru a evita orice confuzie, trebuie precizat că, devenind un focar de difuziune culturală, Moscopolea îmbrățișează și propagă *cultura elenă* (Papahagi, 1939, p. 9). Acest fapt nu este deloc surprinzător, căci în Balcanii secolului al XVIII-lea, greaca era limba culturii înalte, a *inteligenței*. În esență, limba greacă este latina Europei de Sud-Est. De altfel, în 1812, anumiți autori greci considerau tipografia din Moscopole – o întreprindere cu întemeietor necunoscut, care funcționa aici încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, dacă nu mai de timpuriu – ca fiind a treia tipografie *din Elada*, după cele din București și Iași. În epocă, grecii considerau cele două Principate Dunărene (Moldova și Valahia) ca făcând parte din Elada – fără îndoială din pricină că în vremea aceea, greaca era limba de cultură a principatelor, acestea fiind conduse de elita fanariotă (Papahagi, 1909, p. 24). Un dicționar cvadrilingv publicat la Viena în 1786 are pretenția de a enumera, pe pagina sa cu numărul nouă, toate școlile grecești ce funcționau în Balcani la vremea respectivă. Găsim aici următoarea notație: „La Moscopole, o școală și o tipografie.” Aceasta este însă singura tipografie menționată (Papahagi, 1939, p. 10; Papahagi, 1940, p. 4). În mod misterios, cele de la București și Iași nu sunt listate. De altfel, în afară de cele de la Moscopole, București și Iași, mai existase în Balcani și o a patra tipografie – aceea de la Constantinopol, înființată în 1627. Dar știm că aceasta nu mai era în funcțiune către mijlocul secolului al XVIII-lea (Papacostea, 1932, p. 12).

Cât despre școala moscopolitană evocată de sus-amintitul dicționar vienez, este vorba, fără îndoială, de așa-numita „Nouă Academie” – o instituție de învățământ a cărei primă mențiune, în sursele pe care le cunoaștem până acum, datează din anul 1744; mențiunea se găsește pe pagina de gardă a unei cărți publicate la Moscopole la acea dată,

al cărei titlu face referire la o *Néa Akadémia* (Papahagi, 1909, p. 10). Știm că, în 1746, orașul deschide o colecție publică pentru construirea unui nou sediu menit Academiei sale – cu acest prilej corporațiile profesionale moscopolene aduc cea mai substanțială contribuție, în sumă de 312.000 de aspri (Papacostea, 1983, pp. 363-364). Din păcate, nu știm aproape nimic despre organizarea acestei școli. Cele trei manuale – de logică, fizică și metafizică – redactate de către Teodor Anastasie Cavalioti (profesor la Academie) ne îngăduie, cel puțin, să ne facem o oarecare idee asupra curriculei (Papacostea, 1932, pp. 13-21). Acestea fiind zise, *Néa Akadémia* funcționa, cel mai probabil, conform aceluiași principii care guvernau celelalte școli grecești ce funcționau în epocă. Știm, de pildă, că academiile domnești de la București și Iași (ca și omoloagele lor de la Ianina și Metzovon) ofereau, pe lângă o alfabetizare elementară, și cursuri de filosofie, de limbă și literatură elenă, de matematică etc. (Papahagi, 1909, p. 10). Prezența la Moscopole a uneia dintre puținele academii grecești ale Balcanilor contribuie la satisfacerea *criteriului funcțional* al urbanității, sugerându-ne că avem de a face cu un centru urban important.

În timp, orașul Moscopole – cu a sa Academie – a produs o pleiadă de personalități aromâne, revendicate în egală măsură de cultura greacă și de cultura română. Vom evoca pe scurt câteva dintre numele mai reprezentative:

Dionisie Matuca, mitropolit de Castoria, originar din Moscopole, vorbește fluent greaca și latina; el face studii în Italia. Ioan Halcheu din Moscopole este filosof aristotelician, teolog și predicator; vorbește fluent greaca, latina și italiana; a fost director al Colegiului Flanginian din Veneția. Ioan Halchia (probabil aceeași persoană cu Halcheu) susține un doctorat în filosofie și teologie la Roma, în 1692. Dimitrie Halchia „din Moscopole” – probabil o rudă a precedentului – obține și el un titlu științific de doctor la Roma (Papahagi, 2015, pp. 49-51). Ioasaf Moscopoleanul este patriarh de Ohrida în prima jumătate a secolului al XVIII-lea (Ibidem, pp. 62-63). Dimitrie Procopiu Pamperi studiază la Constantinopol, apoi devine secretarul lui Nicolae Mavrocordat, domnitor al Valahiei. El este trimis de acesta din urmă la Padova, pentru a studia medicina. Întors în Valahia, Pamperi devine medicul de curte al lui Mavrocordat. Este foarte probabil să fi predat și la Academia Domnească din București. Știm sigur că a contribuit la al XI-lea volum (Hamburg, 1722) al colecției *Bibliotheca graeca* editate de J.A. Fabricius, cu un studiu asupra erudiților greci ai veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea (Ibidem, pp. 52-61).

Acestea sunt doar câteva figuri reprezentative dintr-un peisaj intelectual moscopolean mult mai amplu. Evocarea lor aici este însă suficientă pentru a pune într-un context lămuritor următoarea observație făcută de Pouqueville:

„Vlahii care au călătorit vorbesc mai multe limbi, și au biblioteci destul de bine garnisite cu cărți franțuzești și italiene. Ei posedă edițiile bune ale clasicilor greci, și un străin găsește la ei ajutoare literare care sunt greu de adus cu sine în călătorii.” (Pouqueville, 1826, II, p. 353⁸).

8. „Les Valaques qui ont voyagé parlent plusieurs langues, et ont des bibliothèques assez bien assorties en livres français et italiens. Ils possèdent les bonnes éditions des classiques grecs, et un étranger trouve

Din nefericire, în 1769 metropola aromână a Moscopolei este atacată de trupe neregulate otomane, și în mare parte distrusă. Acest moment reprezintă un veritabil dezastru pentru moscopoleni (Papahagi, 1939, pp. 12-14), care se văd nevoiți să-și abandoneze căminul. Ei se îndreaptă în număr mare mai ales spre teritoriile habsburgice (Hâciu, 1936, p. 317), unde coetnicii lor formaseră deja colonii stabile încă de la începutul veacului al XVII-lea – pentru Croația și Slavonia, prima atestare documentară a unor coloniști aromâni datează din anul 1604 (Densușianu, 1880, pp. 39-41), iar în Ungaria, orașul aromânesc Mișcolț este, conform tradiției locale, întemeiat în anul 1606 (Papahagi, 1909, p. 45).

Totuși o parte din emigranții moscopoleni se întorc, după o vreme, în orașul de baștină. Însă urbea este prădată și distrusă pentru a doua oară, în 1788, de această dată de către trupele pașalei rebele Ali din Tepelen. Drept urmare, un nou val de emigrație pornește spre Europa Centrală (Papacostea, 1983, pp. 411-415), orașul Moscopole fiind din ce în ce mai depopulat.

Un alt element ce contribuie la decăderea Moscopolei este declinul treptat al puterii comerciale venețiene, în fața unei concurențe din ce în ce mai acerbe din partea Angliei, Franței, Olandei, Raguzei, Imperiului Otoman și, mai ales, a Imperiului Habsburgic. Slăbirea Veneției îi împinge pe negustorii aromâni din Balcanii occidentali să renunțe la vechea lor colaborare cu Republica Serenissimă. Consulul venețian la Durazzo anunță încetarea relațiilor comerciale dintre Moscopole și Veneția într-un raport oficial datat 8 februarie 1761 (Papahagi, 2015, p. 126).

Moscopolea decade, micșorându-se până la dimensiunile unui mic sat. Așezarea nu își va mai recăpăta niciodată gloria pierdută. Astăzi, Voskopoja este doar un mic cătun aromânesc în colțul sud-estic al Albaniei.

Observații concluzive: Moscopolea, metropolă a aromânimii din Balcanii de Vest

În momentul său de apogeu, la mijocul Veacului Luminilor, Moscopolea îndeplinea toate criteriile esențiale ale urbanității.

Aromânii din regiune aveau de mai multe secole un statut privilegiat, relativa lor autonomie administrativă și juridică fiind consfințită de Sultan și plasată sub protecția Sultanei Validé; acest statut special – care, în lumea otomană, este echivalentul aproximativ al *autonomiei juridice* specifice orașelor occidentale – le îngăduie aromânilor din Balcanii de Vest să își dezvolte o viață urbană animată. În altă ordine de idei traiul transhumant, chiar seminomad, al păstorilor aromâni îi ajută să monopolizeze nișa socio-profesională a transportul de mărfuri. Negoțul și meșteșugurile se dezvoltă apoi organic, cel mai probabil ca activități ancilare cărăvănilui. Nu întâmplător, centrele urbane aromâne – între care cel mai strălucit este Moscopolea – sunt implantate de-a lungul rutelor comerciale importante ale Balcanilor.

Poziția sa favorabilă transformă Moscopolea într-o veritabilă „placă turnantă” a comerțului venețian, ceea ce catalizează aici o înflorire a activităților meșteșugărești (corespunzând sectorului economic secundar) și negustorești (ce țin de palierul economic

terțiar). Ca atare, *criteriul economic* al urbanității este îndeplinit. *Parametrul funcțional* este satisfăcut la rândul-i, odată ce Moscopolea devine sediul unei mitropolii și gazda unei academii elene. În sfârșit, strălucirea și prestigiul crescând al urbei atrage tot mai multă populație aromână din zonele învecinate. Cifra de 40.000 de locuitori, avansată de Pouqueville pentru mijlocul veacului XVIII, este fără îndoială rodul unei estimări subiective și mai mult decât aproximative. Cu toate acestea, chiar dacă am reduce această cifră la jumătate, o Moscopole cu 20.000 de cetățeni ar trebui fără ezitare clasificată, *din punct de vedere demografic*, ca oraș. Aceasta, în condițiile în care limita demografică inferioară a fenomenului urban se situează, pentru Europa Secolului Luminilor, undeva sub 1.000, sau chiar sub 500 de locuitori! (Borsay, 1990, p. 5).

Din nefericire, instabilitatea politică specifică ultimelor secole de dominație otomană în Balcani, precum și reconfigurarea rețelelor comerciale din regiune în contextul modificării sferelor de influență ale marilor puteri, hărăzesc o soartă nefericită orașului Moscopole. Spre finele secolului al XVIII-lea, acest oraș – cea mai importantă metropolă a aromânimii balcanice – intră în declin. Urbea se atrofiază rapid, fiind redusă până la dimensiunile unui umil sat. Posteritatea sa – ce-i drept, indirectă – va fi asigurată de consistenta și prospera diasporă moscopoleană din Austria și Ungaria.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

- Bairoch, P., Batou, J., Chèvre, P., 1988, *La population des villes européennes. Banque de données et analyse des résultats 800-1850*, Librairie Droz, Geneva.
- Borsay, P., 1990, *The Eighteenth-Century Town. A Reader in English Urban History 1688-1820*, Longman, Londra & New York.
- Caragiu Marioțeanu, M., 1985, „Unité du roumain (nord et sud-danubien)”, în *Revue roumaine de linguistique*, XXX, 6, pp. 75-102.
- Cazacu, M., 2012, „Vlahii din Balcanii Occidentali (Serbia, Croația, Albania etc.) *Pax ottomanica* (secolele al XV-lea – al XVII-lea)”, în Djuvara, N. (ed.), *Aromânii: istorie, limbă, destin*, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, pp. 101-120.
- Câlția, S., 2011, *Așezări urbane sau rurale? Orașele din Țările Române de la sfârșitul secolului al 17-lea la începutul secolului al 19-lea*, Editura Universității din București.
- Chartier, R., Neveux, H., Le Roy Ladurie, E., et alii, 1981, *Historie de la France urbaine, Tome III: La ville des temps modernes, de la Renaissance aux Révolutions*, Duby, G. (ed.), Seuil, Paris.
- Colocotronis, V., 1919, *La Macédoine et l'Hellénisme: étude historique et ethnologique*, Berger-Levrault Editeurs, Paris.
- Densușianu, N., 1880, „Macedo-Românii din Croația și Slavonia”, în Urechia, V.A. (ed.), *Albumul Macedo-Român*, Stabilimentul pentru Arte Grafice Socecu, Sander & Teclu, București, pp. 39-41.
- Hâciu, A.N., 1936, *Aromânii: comerț, industrie, arte, expansiune, civilizație*, Tipografia „Cartea Putnei”, Focșani.

- Iorga, N., 1919, *Istoria românilor din Peninsula Balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia etc.)*, Tipografia „Cultura Neamului Românesc”, București.
- Papacostea, V., 1932, „Teodor Anastasie Cavaloti. Trei manuscrise inedite” (extras din *Revista Istorică Română*, IX/1931 și I/1932), București.
- Papacostea, V., 1983, *Civilizație românească și civilizație balcanică: studii istorice*, Cornelia Papacostea-Danielopolu (ed.), studiu introductiv de Nicolae-Șerban Tanașoca, Editura Eminescu, București.
- Papahagi, P. N., 1909, *Scriitori aromâni în secolul XVIII (Cavaloti, Ucuta, Daniil)*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București.
- Papahagi, V., 1935, *Aromânii moscopoleni și comerțul venețian în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, Editura Societății de Cultură Macedo-Română, București.
- Papahagi, V., 1939, *Moscopole. Metropola comercială și culturală a românilor din Peninsula Balcanică în secolul al XVIII-lea*, Editura Lumina Poporului, M. Stănculescu, Roșiorii-de-Vede.
- Papahagi, V., 1940, *Învățați aromâni din secolul al XVIII-lea*, Institutul de Arte Grafice „Tiparul Universitar”, București.
- Papahagi, V., 2015, *Viața culturală a aromânilor în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a celui de-al XIX-lea*, Stănilă, V. (ed.), Institutul Cultural Român, Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale, București.
- Peyfuss, M.D., 2012, „Aromânii în era naționalismelor balcanice”, în Djuvara, N. (ed.), *Aromânii: istorie, limbă, destin*, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, pp. 163-188.
- Pouqueville, F.C.H.L., 1926, *Voyages de la Grèce*, vol. I, II, III, Firmin Didot, Paris.
- Saramandu, N., 2008, *La Romanité Orientale*, Editura Academiei Române, București.
- Trifon, N., 2005, *Les Aroumains, un people qui s'en va*, Editions Acratie, La Brusière.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

- Figura 1. Gravură reprezentând Moscopole în anul 1742. (Wikimedia Commons, open source).
- Figure 1. Engraving representing Moscopolis in 1742. (Wikimedia Commons, open source).
- Figura 2. Satul Moscopole (Voskopojă) în vara anului 2013. (Fotografie realizată de Prof. Marius Diaconescu; acord verbal de cesiune drepturi de autor pentru publicare).
- Figure 2. Moscopolis (Voskopojă) village in summer 2013. (Photo by Prof. Marius Diaconescu; verbal agreement on transfer of copyright for publication).

Fig. 1 Gravură reprezentând Moscopole în anul 1742. (Wikimedia Commons, open source).

Fig. 2 Satul Moscopole (Voskopojë) în vara anului 2013. (Fotografie realizată de Prof. Marius Diaconescu; acord verbal de cesiune drepturi de autor pentru publicare).